

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

6

**NIMI- JA
OMADUSSÕNATULETUS
TÄNAPÄEVA EESTI
KIRJAKEELES**

Silvi Vare

TARTU 1994

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

6

**NIMI- JA
OMADUSSÕNATULETUS
TÄNAPÄEVA EESTI
KIRJAKEELES**

Silvi Vare

TARTU 1994

Väitekiri on valminud Eesti Teaduste Akadeemia
Eesti Keele Instituudis

Dissertant: Silvi Vare
Riigi Keeleamet
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
EE0100 Tallinn

Oponendid: Paul Alvre, Dr.Phil, Tartu
Helmi Neetar, Dr.Phil, Tallinn

Kaitsmine toimub 21. detsembril 1994 kell 11
Tartu Ülikooli nõukogu saalis, Ülikooli 18, EE2400 Tartu

Nõukogu sekretär

/Mare Sepp/

Sisukord

Sissejuhatus	4
Liidete roll	5
Liidete produktiivsusest	8
Tuletiste motiveeritusest ja arbitraarsusest	15
Tuletamise vormikülj	19
Publikatsioonid	25
Derivation of nouns and adjectives in Modern Estonian. Abstract	26

Sissejuhatus

Käesolev väitekirj koosneb kolmest monograafiast, mis on ilmunud Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaandel omaette raamatutena "Ars Grammatica" sarjas:

- I. Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitleks (1979);
- II. Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles (1981);
- III. Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles (1984).

Töö eesmärgiks on esitada tänapäeva eesti kirjakeele nimi- ja omadussõnatuletuse süstemaatiline kirjeldus. Esimene raamat kujutab endast teoreetilist sissejuhatus, kus selgitatakse sünkroonilise tuletuskäsitluse põhimõtteid ja meetodikat, antakse ülevaade tuletusalastest mõistetest ja terminitest ning juhitakse tähelepanu nähtustele, mis senises eesti lingvistikas on tähelepanuta jäänud.

Teine ja kolmas monograafia moodustavad töö praktilise osa, kus antakse ülevaade tänapäevakeeles kasutatavaist nimi- ja omadussõnaliitidest. Variante arvesse võtmata on käsitletud 41 nimi- ja 13 omadussõnaliidet, mis kõik on tänapäevakeeles sel või teisel määral produktiivsed. Oma iseloomult on see üldjoontes traditsioonilist laadi, vormist lähtuv kirjeldav ülevaade. Liiteid vaadeldakse alfabeetilises järjekorras. Iga liite korral käsitletakse eraldi tuletiste tähendus- ja vormikülge. Tähelepanu all on nii tuletuse staatiline aspekt, valmistuletiste sisulisvormiline analüüs, kui ka protsessuaalne külg, s.o. tuletiste süntees. Käsitluse meetodiliseks aluseks on vahetute moodustajate kontseptsioon, mis võimaldab tuletuse seisukohalt eriti olulist moodustusaspekti selgelt esile tuua ning sisu ja vormi vahekorda vajalikul määral arvestada.

Uurimuse aluseks on 1976. aastal ilmunud õigekeelsussõnaraamatu materjalid. Liidete loomejõu üle otsustamisel on autor toetunud oma kogutud juhutuletiste kartoteegi andmeile.

Monograafiate pinnalt välja kasvanud hilisemad kirjutised on vaadeldavad uurimuse loogilise jätku ja täiendusena. Osalt lisavad nad üldistava, läbilõikelise pildi liidete käitumisest ja omavahelistest suhetest: produktiivsusest (7), sünonüümiast (8, 15),

liitumistingimustest (9, 10). Teisalt puudutavad need kirjutised tuletusteoreetilisi sõlmküsümüsi, arendades edasi ja täpsustades monograafiates esitatud seisukohti ja püstitades hüpoteesi. Vaadeldud on moodustussuhete ja sõnaliigiküsümüsi (11), grammatiliste ja tuletusvahendite kokkupuutepunkte (12), liite tähenduse ja funktsiooni vahetkorda ning arbitraarsuse ja motiveerituse suhet (13, 15). Järgnevas ülevaates on neid täiendusi ja edasiarendusi arvesse võetud.

Liidete roll

Põhimõtteliselt täidavad noomeniliited tänapäeva eesti keeles kaht funktsiooni, millest üht võib üldistatult nimetada leksikaalsemantiliseks ja teist leksikaalgrammatiliseks. Osal juhtudel tuleb liite kindel roll selgelt esile, teistel juhtudel võivad funktsioonid olla omavahel põimunud ja neid on raske teineteisest lahutada.

Leksikaalsemantilise funktsiooni all on käesolevas töös mõeldud seda, et liite kasutamine on seotud vajadusega väljendada uut, tuletusalusest erinevat tähendust. Liite roll seisab selles, et ta võimaldab moodustada tuletusalusest vormiliselt erineva keelendi ja hoida sellega lahus erinevad sisud. Üldistatult võib sisuerinevus avalduda kahel viisil.

1. Tuletis märgib tuletusalusega võrreldes täiesti uut mõistet:

saar/lane – vrd. *saar*; *kohv/ik* – vrd. *kohv*;

taga/la – vrd. *taga* jms.

2. Tuletis väljendab küll sama mõistet, kuid ta tähendus on tuletusalusega võrreldes mingi tunnuse võrra täpsem, piiritletum:

vrd. näiteks *laulja* – *laulja/nna* 'naislaulja',

jõgi – *jõe/ke* 'väike jõgi', *pruun* – *pruuni/kas* 'pruunipoolne',

vana – *vana/ldane* 'vanavõitu'.

Leksikaalgrammatilise funktsioonina on käsitatud selliseid juhtumeid, kus liite esmaseks ülesandeks on süntaktilise suhte vormistamine, tuletusaluse transponeerimine niisugusesse sõnaliiki, mida nõuab keelendi süntaktiline roll. Oma leksikaalse

tähenduse poolest ei tarvitse tuletis ja tuletusalus teineteisest kii-
givõrd erineda. Näiteks atribuudi ja predikatiivi korral ei saa
omadust väljendada teisiti kui adjektiiviga. Muu süntaktiline roll
nõuab aga omaduse väljendamisel substantiivi kasutamist. Vaja-
liku sõnaliigiülemineku teeb võimalikuks kindla liite lisamine
adjektiivitüvele:

tark mees ja *mees* on *tark*, kuid *tark + us* *tarviline vara*;
püüdlük laps, *laps* on *püüdlük*, kuid *lapse püüdlük + us*.

Analoogiline on teonimeliidete funktsioon; vrd. näiteks:

laps maga/b, *maga/v laps*, *maga/tud aeg* jne., kuid
uni ei anna uuta kuube, *maga + mine maani särki*.

NIMISÕNALIITEIST valdav osa täidab leksikaalseman-
tilist funktsiooni. Enamasti seostub see uue mõiste märkimisega.
Praktiliselt on võimalik moodustada tuletis mis tahes laadi leksi-
kaalse tähenduse väljendamiseks. Võrdleme näiteks:

-ard: *sõda* – *sõja/rd*, *juhm* – *juhm/ard*;
-e: *sidu(ma)* – *sid/e*, *kat(ma)* – *kat/e*;
-ik: *rist* – *rist/ik*, *saun* – *saun/ik*;
-ja: *söö(ma)* – *söö/ja*, *oota(ma)* – *oota/ja*;
-kas: *puri* – *purje/kas*, *ema* – *ema/kas*;
-kond: *osa* – *osa/kond*, *pesa* – *pesa/kond*;
-la: *kana* – *kana/la*, *söök* – *söök/la*;
-lane: *mägi* – *mägi/lane*, *mesi* – *mesi/lane*;
-line: *töö* – *töö/line*, *pidu* – *pidu/line*;
-mu: *püha* – *püha/mu*, *vala(ma)* – *vala/mu*;
-nd: *male* – *male/nd*, *isa* – *isa/nd*;
-nik: *amet* – *amet/nik*, *kunst* – *kunst/nik*.

Tähenduse täpsustamiseks kasutatakse nimisõnaliiteid vaid
kahel juhul:

1) naissootähenduse markeerimiseks — *nna-* ja *tar-* liite
abil: *õpetaja* – *õpetaja/nna*, *laulja* – *laulja/nna*; *sõber* –
sõbra/tar;

2) mõõtmelise väiksuse toonitamiseks ja/või suhtumise,
emotsionaalse hinnangu väljendamiseks — põhiliselt *ke(ne)-*liite
abil: *jõgi* – *jõe/ke*, *ema* – *ema/ke*, *poiss* – *poisi/ke*.

Leksikaalgrammatilises rollis esinevad **nimisõnaliiteist** peamiselt *-mine* ja *-us*. Esimene neist võimaldab moodustada teo- ja teine eeskätt omadusenimesid:

tule/mine, olemine, mine/mine, söö/mine, maga/mine;
pikk/us, lai/us, kõrg/us, julg/us, arg/us, palav/us.

OMADUSSÕNATULETUS teenib valdavalt leksikaalgrammatilist eesmärki. Tuletised iseloomustavad nimisõnatarindi põhjas nimetatud asja, isikut vm. **suhte** järgi sellega, mida märgib tuletusalus. See suhe võib olla kas otsene või kaudne. Otsese suhte korral säilib tuletusaluse leksikaalne tähendus ka derivaadis. Liidete põhifunktsioon on muust sõnaliigist tüvede adjektiveerimine, mis teeb võimalikuks nende esinemise atribuudi rollis. See, milles suhe täpselt seisab, jääb vormiliselt väljendama, implitsiitseks. Näiteks:

kivi – kivi/ne tee, mis tähendab, et tee peal on palju kive;
tolm – tolmu/ne vaip (= vaip on tolmu täis);
taip – taibu/kas mees (= mehel on taipu);
rahvus – rahvus/lik eripära (= rahvusega seotud eripära);
raha – raha/line raskus (= rahaga seotud raskus, raha ei ole piisavalt);
puhang – puhangu/line haigus (= puhangutena leviv haigus).

Niisugused suhteadjektiivid on oma funktsiooni poolest sageli võrreldavad liitsõna täiendosaga. Vrd. näiteks: *arengu/line iseära – arengu/iseära; rahvus/lik eripära – rahvus/eripära* jms.

Analoogiliselt otsese seosega võib aluseks olla ka **kaudne**, ülekandeline suhe. Tulemuseks on enamasti metafoorset laadi derivaat. Harilikult lähtutakse sellisel juhul kas välisest sarnasusest, funktsionaalsest analoogiast vms.:

tünn – tünnu/kas keha (= jäme, tünni meenutav keha);
siid – siid/fjas nahk (= sile ja pehme nahk nagu siid);
raud – raud/ne iseloom (= iseloom on nii tugev nagu raud);
koer – koera/lik truudus (= truu nagu koer oma peremehele);
ingel – ingel/lik headus (= hea nagu ingel; headuse etaloniks on võetud ingel);
Tammsaare – tammsaare/lik stiil (stiil meenutab Tammsaare stiili).

Mõnel määral kasutatakse adjektiiviliiteid ka **modifitseerivas** funktsioonis, omaduse intensiivsuse astme täpsustamiseks. Niisugust ülesannet täidavad eeskätt *-kas* ja *-jas*, harvem ka mõni muu liide ühenduses adjektiivse juurtüvega. Juuradjektiiv märgib sellisel juhul astmelt markeerimata, tuletis aga keskmisest madalamaga intensiivsuse astmega omadust. Nii näiteks ei ole *hapukas õun* mitte päris hapu, vaid veidi hapu õun, *kibekas või* natuke kibeda maitsega, mitte täiesti kibe jne. Kõige tavalisemad, sagedamini kasutatavad on värvitooni tugevust täpsustavad tuletised:

*hallikas, kollakas, lillakas, kreemikas, punakas
pruunikas / pruunjas, sinakas / sinkjas, mustjas / mustakas,
erkjas, violetjas.*

Täpsustada on võimalik ka maitset, kuju vms. iseloomustavaid omadusi:

*hapukas, kibekas, läägjas, mörkjjas; järskjas,
kumerjas / kumerik, laugjas, lauskjas, tõmpjas,
ümarjas / ümarik.*

Liidete produktiivsusest

Käesolevas töös on liite sünkroonse produktiivsuse kriteeriumiks loetud asjaolu, et teda kasutatakse tänapäevakeeles jätkuvalt uute tuletiste moodustamiseks. Produktiivsuse kohta saab järeldusi teha elavat keelekasutust jälgides. Kui andmeid liite loova kasutuse kohta ei ole, siis on alust arvata, et vaatlusalune liide on oma produktiivsuse kaotanud või et ta loomejõud on minimaalne. Võib väita, et valdav osa eesti nimi- ja omadussõnaliitidest on tänapäevakeeles suuremal või vähemal määral produktiivsed.

Produktiivsuse astme poolest erinevad aga liited üksteisest olulisel määral. Kuigi sõnaraamatu materjale liite produktiivsuse üle otsustamisel otseselt aluseks võtta ei saa, on siin siiski üsna ilmne vastavus. Mida rohkem on sõnaraamatus ühe või teise sufiksiga tuletisi, seda produktiivsem on see liide ka tänapäevakeeles. Ja vastupidi: mida vähem tuletisi leidub, seda väiksem on vastava liite tootlikkus.

Produktiivsus on tihedalt seotud liite funktsionaalse tüübiga. Mida selgepiirilisem on liite funktsioon, seda suurem on liite tootlikkus. Eriti kõrge produktiivsusega on need liited, mille kasutamine on seotud süntaktiliste asjaoludega. Teisiti öeldes: need on sufiks, mis täidavad eeskätt **leksikaalgrammatilist** rolli. Nende kasutamine on suurel määral automaatne ja tuletiste moodustamine sarnaneb oma loomult paljus vormimoodustusega.

Nimisõnaliiteist on tüüpilised automaattuletisi võimaldavad sufiks *-mine* ja *-us*.

-mine

on ühtlasi kõige produktiivsemaid nimisõnaliiteid. Selle liite esmane ülesanne on **vormistada tüvi teonimeks**. Eeskätt süntaktilised asjaolud määravad ära selle, kas tegevust väljendab verbivorm või samast tüvest lähtuv *mine*-liiteline teonimi. Võrreldes näiteks:

Et seminari ette valmistada, moodustati kolmeliikmeline töörühm. – Seminari ettevalmistamiseks moodustati töörühm.

See, et nii raske eksam õnnestus, rõõmustas nii õpilasi kui ka õpetajat. – Raske eksami õnnestumine rõõmustas nii õpilasi kui ka õpetajat.

Kuivõrd nimisõna ja mõne verbivormi süntaktilised funktsioonid ka osaliselt kattuvad, siis on verbivormi ja teonime võimalik mõnes seoses ka variantselt kasutada:

Lapsele meeldib lugeda / lugemine.

Suttsetada / suitsetamine on kahjulik.

Valik oleneb niisugusel juhul eeskätt sellest, kumba võimalust kõneleja või kirjutaja eelistab.

Piiranguid *mine*-liite kasutamisel on väga vähe. Üldjuhul on *mine*-teonimi võimalik igast tüvest, mis verbivormiski võib esineda. Mõju ei avalda ei tüve struktuur ega päritolu:

fiosoofitse(ma) – filosoofitse/mine, bluffi(ma) – bluffi/mine, tege(ma) – tege/mine, harjuta(ma) – harjuta/mine, ülehinda(ma) – ülehinda/mine, ebaõnnestu(ma) – ebaõnnestu/mine jne.

Niisamuti on võimalikud ka ühendverbidega vastavuses olevad teonimed. Erinevus on vaid ortograafias: ühendverbi osised kirjutatakse tavapäraselt lahku, teonimi on aga üks sõna:

*läbi viima – läbiviimine, ette võtma – ettevõtmine,
koos viibima – koosviibimine, üles leidma – ülesleidmine.*

-us

täidab **omadusnimede** moodustamisel samasugust rolli nagu *-mine* teonimede moodustamisel. Tuletamine on väga regulaarne. Vormiliselt võib sufiks liituda mis tahes ehitusega tüvele:

*pikk – pikk/us, lai – lai/us, kange – kang/us,
kaval – kaval/us; võrdne – võrds/us, kasulik – kasulikk/us,
heli/line – helilis/us, vilja/kas – viljak/us;
vastuvõtlik – vastuvõtlikk/us, teravkeelne – teravkeels/us.*

Ka tähenduspiiranguid on minimaalselt. Vaid üksikud väikesed adjektiivide tähendusrühmad ei võimalda üldjuhul transponeerimist nagu näiteks

– mõõdu- ja määraadjektiivid, nende hulgas ka aega ja kestust väljendavad: *grammine, kilone, tonnine, liitrine, meetrine, aastane, päevane, kuune, tunnine* vms.;

– materjali märkivad omadussõnad: *villane, linane, hõbedane, raudne, vaskne, kadakane, pihlakane, tammine, lambanahkne;*

– mõned omaduse mittetäielikkust väljendavad adjektiivid: *haiglane, väheldane, vanaldane, lüheldane, pikergune.*

us-liitelised regulaartuletised on võimalikud ka partitsiipide alusel, kui need ei märgi otseselt tegevust, protsessi, vaid pigem iseloomustavad midagi:

haarav jutustus – jutustuse *haarav/us*, *veetlev* neiu – neiu *veetlev/us*, *iseseisev* naine – naise *iseseisv/us*; *juhitav* protsess – protsessi *juhitav/us*.

Substantivatsioon ei ole aga võimalik näiteks sellistel juhtudel nagu *õppiv laps, haukuv koer, nuttev naine, kootav kampsun* vms.

us-liite teine rakendusala omadusnimede moodustamise kõrval on **teonimede** tuletamine. See ei ole aga hoopiski nii

regulaarne kui omadusnimede moodustamine. Siin on kolm põhjust: sünonüümse, väga kõrge produktiivsusega *mine*-liite konkurents; vormilised piirangud (terve rida tüvetüpe ei sobi *us*-liitega) ja ka teatud leksikaalsemantilised piirangud (homonüümia, näiteks *pilvitu* – *pilvitus* ja *pilvita(ma)* – *pilvitus* või *kurt* – *kurtus* ja *kurtu(ma)* – *kurtus* jms.). Kõige regulaarsem on *us*-liiteliste teonimede moodustamine seal, kus vahekord *mine*-liitega on kujunenud suhteliselt selgepiiriliseks. *us*-liite eelistamist võib täheldada kahel juhul:

1) ühenduses momentaanset tegevust väljendavate tüvedega *kõhata(ma)* – *kõhat/us* (vrd. *kõhi(ma)* – *kõhi/mine*, *haugata(ma)* – *haugat/us*, *norsata(ma)* – *norsat/us*;

2) liitsõna täiendosana esinevate teonimetüvede moodustamisel, kui alustüvi oma ehituse poolest sobib; vrd.: kulu *põleta/mine*, kuid *põletus/materjal*; ravimite *tarvita/mine*, kuid *tarvitus/juhend*.

Omadussõnaliidetest on suurima produktiivsusega *-ne*, *-line* ja *-lik*, millega on moodustatud ja moodustatakse valdav osa adjektiividest. Tuletusaluseks on enamasti **nimisõna**, harvem ka muud liiki sõna. Nende kolme liitega tuletusmallid on niivõrd kõrge regulaarsusega, et nende kasutamine sarnaneb vormimoodustusega. Kuigi sagedamini eelistavad liited juurtüve, on praktiliselt võimalik mis tahes struktuuriga tüvi adjektiiviks transponeerida:

selts/kond – *seltskond/lik*, *poisi/ke* – *poisikese/lik*,
astme/vaheldus – *astmevaheldus/lik*, *vahe/peal* –
vahepeal/ne, *manna/puder* – *mannapudru/ne*.

Ka mitmest sõnast koosneva fraasi transponeerumine adjektiiviks on võimalik. Vrd. näiteks:

hea südamega naine – *heasüdam/lik naine*,
kõrge väärtusega uurimus – *kõrgeväärtus/lik uurimus*;
tumedate juustega tüdruk – *tumedajuukse/line tüdruk*;
halli peaga härra – *hallipää/ne härra*.

Modifitseerivat funktsiooni täitvate nimisõnaliidete puhul võib samuti eeldada automaatkasutust. Kõik naisisikut märkivad *nna*- ja *tar*-liitelised tuletised, samuti *ke(ne)*-liitelised deminu-

tiivid kuuluvad vaevalt leksikoni. Kummalgi juhul ei ole aga liidete kasutus märkimisväärselt sage.

ke(ne)-

liiteliste deminutiivide moodustamine on nii vormi kui ka tähenduse poolest täiesti regulaarne. Sellest hoolimata on tuletiste esinemissagedus siiski suhteliselt tagasihoidlik. Eestlase üldiselt kainele väljenduslaadile ei näi deminutiivide kasutamine eriti omane olevat. Nii objektiivse, mõõtmelise väiksuse märkimiseks kui ka subjektiivse suhtumise, hinnangu väljendamiseks on keeles muidki võimalusi. Deminutiivide kasutamine on tihedalt seotud stiiliga ja võib ka isikuti erinev olla.

-tar ja -nna

võimaldavad lisada sooliselt markeerimata isikunimetusele naissootähenduse. Liite valik oleneb eeskätt sellest, millise ehitusega on tuletusalus.

nna-liite peamise tuletuspiirkonna moodustavad

a) *lane*-liitelised ja b) *ja*-liitelised isikunimetused. Liite kasutusagedus ei ole aga alati ühesugune, vaid oleneb tuletusaluse täpsemast tähendusest.

lane-liiteliste isikunimetuste korral on naissoo markeerimine kõige tavalisem siis, kui on tegemist isikuga **rahvuse** või **elukohta** järgi:

tallinlane – *tallinla/nna*, *soomlane* – *soomla/nna*,

ungarlane – *ungarla/nna*, *ameeriklane* – *ameerikla/nna*.

Tegijanimede korral lisatakse naissooliide enamasti siis, kui isikunimetus märgib **elukutset**:

õpetaja – *õpetaja/nna*, *tantsija* – *tantsija/nna*,

teenija – *teenija/nna*, *müüja* – *müüja/nna*

Muudel juhtudel on regulaarmoodustuse võimalus küll olemas, kuid seda kasutatakse oluliselt harvemini, mistõttu enamasti kaasneb tajutav lisavärving:

sugulane – *sugula/nna*, *kursuslane* – *kursusla/nna*

supleja – *supleja/nna*, *lugeja* – *lugeja/nna*

tar-liite kasutuspiirkond on *nna*-ga võrreldes oluliselt kitsam. Peamiselt kasutatakse teda ühenduses lihttüveliste rahvuse-

nimetustega, mis vormilise sobimatuse tõttu *nna*-liite tegevusalast kõrvale jäävad:

juut – juudi/tar, kasahh – kasahhi/tar

slovakk – slovaki/tar, grusiin – grusiini/tar

Rööpselt *nna*-ga võidakse *tar*-i kasutada ka ühenduses *ja*-liiteliste isikunimetustega, kuid tunduvalt harvem. Need on variantsed vormilised võimalused, mis erinevad oma kasutussageduse poolest.

Need semantilist funktsiooni täitvad liited, mida kasutatakse **uut mõistet** märkivate nimetuste moodustamiseks, erinevad üksteisest oma produktiivsuse poolest olulisel määral. Selles rühmas väärivad tähelepanu eeskätt kaks liidet — teonimeliide *-ja* ja isikunimetusi moodustav *lane*-liide.

-ja

võimaldab automaatselt moodustada tegijat märkiva tuletise igast tüvest, mille puhul see sisuliselt mõeldav on. Mingeid vormilisi piiranguid tuletamisel ei ole: sufiks liitub mis tahes struktuuriga tüvele. Tuletamisega võib kaasneda ka sisulise terviku moodustavate alustüvede omavaheline liitumine vormiliseks tervikuks. See tuleb hästi esile võrdluses ühendverbide ja verbifraasidega:

ette ütlema – ette + ütle + ja

pealt nägema – pealt + nägi + ja

loomi kasvatama – looma + kasvata + ja

teed käima – tee + käi + ja

haigeid talitama – haige + talita + ja

põrandat pesema – põranda + pesi + ja

Kõige sagedamini märgivad tegijanimed **isikut**, kuid derivaadid võivad väljendada ka muud elusolendit, samuti masinat, sea-det vms.

-lane

on väga produktiivne isikunimeliide. Tuletiste eripäraks on see, et enamasti märgivad nad isikut nii- või teistsuguse püsitunnuse järgi, välja arvatud tegevus, mis on omane tegijanimede korral.

On kaks kõrge regulaarsuse ja suure kasutussagedusega moodustusmalli.

1. Isiku märkimine elukoha, rahvuse või päritolu järgi:
eest/lane, soom/lane, roots/lane, taan/lane,
lät/lane, tart/lane, tallin/lane, Moskva/lane, berliin/lane.

Mall on sedavõrd regulaarne, et praktiliselt võib mis tahes kohanime alusel isikut märkiva tuletise moodustada. Alusnime struktuur võib seejuures olla vägagi erinev. Mitmest osast koosneva tuletusaluse osised liidab *-lane* üheks tervikuks:

Kiviõli – kiviõli/lane, Lõuna-Eesti – lõunaeest/lane,
Must meri – mustamere/lane,
Rio de Janeiro – riodejaneiro/lane.

Üldnimede alusel moodustatakse tuletisi harva.

2. Isiku märkimine mingisse rühma kuulumise järgi. See võib olla kas töö, harrastuse vms. kaudu seotud inimeste ring. Tuletusaluseks võivad olla nii päris- kui ka üldnimed, sagedamini viimased:

koondis – koondis/lane, malev – malev/lane,
konkurss – konkurs/lane, “Vanemuine” – vanemuise/lane,
“Kalev” – kalev/lane.

Tuletised on võimalikud ka isikunimede alusel. Tuletusaluseks on sellisel juhul kas teadusliku või ideoloogilise suuna rajaja või ühiskondliku liikumise liidri vms. nimi. Tuletis märgib suuna või liikumise pooldajat:

Kelam – kelam/lane, Estam – estam/lane,
Jeltsin – jeltsin/lane.

Ka kõik ülejäänud leksikaalsemantilist funktsiooni täitvad liited, mis teenivad leksika täiendamise või sõnastuse varieerimise ülesannet, on sel või teisel määral produktiivsed. Kuid nende kasutamist piiravad nii- või teistsugused asjaolud, mis vähendab tuletamise regulaarsust, mõjutades sellega liite produktiivsust ja moodustusmallide kasutamise automaatsust.

Tuletiste motiveeritusest ja arbitraarsusest

Tuletised kui liitstruktuuriga, moodustuslikult liigendatavad keelendid on tähenduslikult **motiveeritud**. Teiste sõnadega: tuletisele ei ole võimalik omistada millist tahes, suvalist tähendust, vaid see on määratud ta moodustusosade tähendusega. Sellega vastanduvad tuletised lihttüvelistele sõnadele, kus tähendus ja vorm ei ole omavahel põhjuslikus seoses, ei tingi teineteist, vaid kus neid ühendab tava, konventsioon. Teisiti öeldes: lihtsõnad on oma loomult **arbitraarsed**. Võrreldes näiteks sõnapaari *sõrm* ja *sõrm/ik*, tuleb see erinevus hästi esile. Lihtsõna *sõrm* tähendus ei tulene sellest, millistest häälikutest see sõna koosneb. Selle konkreetse häälikujärjendi ja tähenduse seose määrab vaid kokkulepe. Seevastu tuletise *sõrm/ik* puhul puudub selline vabadus vormi ja tähenduse vahekorras. Tuletis peab igal juhul märkima midagi niisugust, mis on ühel või teisel viisil sõrmega seotud.

Siiski ei saa lihtsõnade arbitraarsuse ja tuletiste motiveerituse vastandust absoluutsena võtta. Valdaval osal juhtudest ei ole tuletiste tähendust võimalik seletada üksnes moodustusosade abil, rääkimata sellest, et see oleks nende osiste tähenduste summa. Moodustatud keelendi tähendus sisaldab harilikult veel *m i d a g i*, mille puhul on raske öelda, kust see on tulnud. Seega: kuigi tuletised on oma loomult motiveeritud, ei ole nad seda siiski täiel määral. Oma osa on derivaadi tähenduse kujunemisel motiveerituse kõrval ka arbitraarsusel. Seejuures ei ole arbitraarsuse ja motiveerituse suhe kõigi tuletiste puhul kaugeltki ühesugune, vaid võib mitmesuguste asjaolude mõjul olulisel määral varieeruda. Arvestatav mõju on eeskätt kahel asjaolul:

- 1) kui hõlpsasti on tuletis liigendatav moodustusosadeks ja
- 2) kui selge on moodustusosade tähendus ja/või funktsioon.

Kõrge motiveerituseastmega on nimisõnatuletises *mine*-liitelised teonimed ning *nna*- ja *tar*-liitelised tuletised, kus suurel osal juhtudest tõepoolest tuleneb derivaadi tähendus otseselt osiste tähendusest. Teonimede puhul on *mine*-liite ainuke ülesanne tihti vaid substantiivitüve vormistamine ja seega vaid nimisõna üldkategoriaalse tähenduse lisamine alustüvele. Sellised on näiteks regulaartuletised *kirjuta/mine*, *arvuta/mine*, *seis/mine*, *oota/mine*, *kukku/mine*, *tõus/mine* jpt. Juhtudel aga, kus tuletisele

omistatakse veel mingi täiendav tähendus — näiteks teonimi märgib elukutselist tegevust või püsivat harrastust, on juba tegemist arbitraarse tähendusosaga.

Ka *nna-* ja *tar-*liitelistest tuletistest on valdav osa niisugused, mille sisu on moodustusosadega motiveeritud: tuletustüvi märgib isikut ja liide markeerib naissugu.

laulja/nna = naissoost laulja

sõbra/nna = naissoost sõber

Kuid *nna-* ja *tar-*liiteliste tuletiste hulgas on terve rida selliseidki, mille sisu on olulisel määral arbitraarne:

kuninga/nna – tuletise regulaartähendus peaks olema *n a i s k u n i n g a s*, kuid sageli märgib see sõna hoopis kuninga abikaasat;

vürsti/tar – moodustusosade põhjal peaks tuletis märkima *n a i s v ü r s t i*, kuid ÕSi (1976) järgi tähendab ta hoopis vürsti tütar;

pariisi/tar märgib Pariisis elavat naissoost kodanikku, kuigi moodustusosadest see otseselt ei tulene.

Niisiis ei ole isegi nende liidete puhul võimalik rääkida täiesti regulaarsest tuletusest ega tuletiste täielikust motiveeritusest.

Paljude liidete korral on aga **arbitraarsuse osakaal** tuletiste tähenduses tunduvalt suurem. See tuleb hästi esile *ik*-liite näitel. Selle liitega tuletiste hulgas on mitmesuguse leksikaalkategoriaalse tähendusega keelendeid; vrd.:

– esemenimetused: *aurik*, *päevik*, *õpik*, *kandik*, *säärrik*, *põlvik*;

– isikut märkivad sõnad: *kehvik*, *tõusik*, *aadlik*, *saunik*, *saadik*;

– muud olendinimetused: *triibik* (närliline), *tähnik* 'tähniline loom';

– taimenimetused: *seemik* 'seemnest kasvatatud taim', *vesik* 'veetaim', *ristik*;

– seeni märkivad *tindik*, *heinik*, *pilvik* jm.;

– metsanimetused: *männik*, *lepik*, *saarik*, *kuusik*, *vahtrik*.

Kuivõrd erinevatesse tähendusrühmadesse kuuluvad keelendid on kõik moodustatud sama liite abil, siis ei saa ühtki neist tähendustest otseselt liitega seostada. Ei ole mõeldav, et näiteks nimetuses *õpik* lisab *-ik* tegevust märkivale tuletustüvele asja, tuletises *põgenik* aga isikut märkiva kategooriaalse sisu; et derivaadis *seemik* osutab sama liide taimele, keelendis *heinik* seenele, nimetuses *liivik* aga hoopis maa-alale jne.

Kuid isegi üks ja seesama derivaat võib erinevaid mõisteid märkida:

- jooksik* – 1. ärakaranud inimene;
2. ringihulkuja loom;
3. *zool.* röövmardikas;

- karvik* – 1. loomanaha karvkate;
2. karvamüts;
3. *kõnek.* pikkade sassis juustega inimene.

Motiveeritud on seda laadi tuletiste tähendus eeskätt vaid tuletustüve tähendusega. See näitab ära tuletisega nimetatud asja iseloomuliku **tunnuse**: näiteks *aurik* peab tähendama midagi sellist, mis on auruga seotud; *saunik* märgib midagi, millel on saunaga tegemist; *vesik* on mingi veega seotud asi. Kuid see, et *aurik* märgib asja, täpsemalt laeva, *saunik* inimest ja *vesik* veetaime, ei tulene kummagi moodustusosa tähendusest, vaid on arbitraarne, kokkuleppeline osa nende tuletiste sisus. Niisama hästi võiksid need nimetused ka midagi muud märkida. Nii võiks *aurik* tähendada ka näiteks aurumootorit, auruvanni, aurutoru või mõnd sellist ametimeest, kelle töö kuidagi auruga seotud on. Sama kehtib teistegi tuletiste kohta. Nende vormikülj ja täpne tähendus on omavahel sama põhimõtte järgi seotud nagu lihtsõnagi tähendus ja vorm. Liite ülesanne on niisugustel puhkudel eeskätt uue, tuletusalusest vormiliselt erineva tüve moodustamine, et märkida midagi, mis, olles küll tuletusalusega sisuliselt seotud, on samas siiski sellest täiesti erinev.

Asjaolu, et liide ei ole otseselt seotud ühegi leksikaalse tähenduse tüübiga, annab võimaluse mitme erineva sisu märkimiseks vormilt sama tuletis moodustada. See loob aluse leksi-kaalsete homonüümide tekkimiseks.

Nähtus, et ühe ja sama liitega moodustatakse erineva leksikaalkategoriaalse tähendusega nimetusi, on nimisõnatuletuses küllalt tavaline. Nii näiteks leidub *kas*-liiteliste tuletiste hulgas

- asjanimetusi: *purjekas, tolmukas, emakas, soolikas, tahukas*;
- isikunimetusi: *moonakas, poolakas, tulnukas, manukas*;
- taimenimetusi: *vetikas, tulikas, mesikas, tatikas* (seen); putukaid ja loomi märkivaid sõnu: *sitikas, limukas, kutsikas*;
- tegevuse üksikjuhtu väljendavaid sõnu: *kõmakas, põrakas, nihvakas, nähvakas*.

Asjaolu, et vabadusel, arbitraarsusel on tuletise tähenduse kujunemisel arvestatav osa, võib pidada tuletussüsteemi üheks olemuslikuks jooneks. Sellel põhineb suurel määral tuletamise käepärasus ja paindlikkus. Nimisõnaliidete puhul on täiesti tavaline, et oma tähenduse poolest samasse leksikaalsesse rühma kuuluvaid tuletisi (isikunimetusi, asjanimetusi jne.) on võimalik moodustada erinevate liidete abil.

- ja*: *õpeta/ja, laul/ja, õmble/ja*
- lane*: *sport/lane, kange/lane*
- line*: *töö/line, abi/line, küla/line*
- kas*: *poola/kas, manu/kas, pärna/kas*
- (*V*)*r*: *pank/ur, leib/ur, trumm/ar*
- nik*: *talu/nik, kirja/nik, aed/nik*
- (*i*)*k*: *noor/ik, tõus/ik, laul/ik*
- al*: *park/al, trei/al*
- ne*: *karja/ne, kodakond/ne*
- ard*: *julm/ard, juhmad/ard, log/ard*
- is*: *eput/is, laterd/is*
- sk*: *harju/sk, lora/sk*
- m*: *luiska/m, tuiska/m*
- us*: *kerj/us, karj/us, hulg/us*

ISIK

- i: rahusti/i, kustuti/i, auruti/i
- ja: avalaja, koorelahutaja
- kas: purjekas, muna/kas, sooli/kas
- k: sõidu/k, veo/k, lennu/k
- ik: kand/ik, tuul/ik, sõrm/ik
- ASI -(V)r: sidu/r, pid/ur, kõla/r
- (laias mõttes) -e: kat/e, sid/e, määr/e
- el: pard/el, tund/el
- is: väet/is, elat/is, soperd/is
- us: sõrm/us, küüt/us, riiet/us
- ts: klopi/ts, kombi/ts, hüpi/ts
- nd: male/nd, kabe/nd, padja/nd

Arbitraarse iseloomu tõttu ei ole väga paljude tuletiste täpset sisu võimalik üksnes moodustusosade põhjal ära arvata. See on vaja meelde jätta nii nagu lihtsõnade tähenduski. Siiski on seda oluliselt lihtsam teha, kuivõrd tuletustüve tähendus toetab mälu.

Tuletamise vormikülg

1. Valdav osa eesti noomeniliiteid seostub eeskätt või üksnes eesti **omatüvedega**. Sageli kasutatavad, kõrge moodustusregulaarsusega sufiksivõimaldavad aga hõlpsasti tuletisi ka **võõrtüvedega** ühenduses. Esmajoonel on sellised leksikaalgrammatilist funktsiooni täitvad liited, mille põhiülesandeks on substantiivi- või adjektiivitüve vormistamine:

- mine: eksamineeri/mine, bibliografeeri/mine, kandideeri/mine;
- us: varieeruv/us, forsseerit/us, eksalteerit/us;
- ne: professionaal/ne (lähenemine), moraal/ne (õigus);
- line: meditsiini/line (abi), struktuuri/line (iseärasus);
- lik: dilettant/lik (arusaam), askeet/lik (eluviis);
- tu: perspektiivi/tu (töö), kompromissi/tu (seisukoht);
- kas: pretensiooni/kas (daam), bravuuri/kas (esinemine).

Võõrtüvelisus on tavaline ka *ja*-liiteliste tegijanimede ja *lane*-liiteliste isikunimetuste puhul: *modelleeri/ja, organiseeri/ja, dresseeri/ja, monteeri/ja; berliin/lane, kaukaas/lane, newyork/lane, stockholm/lane.*

2. Üldjuhul liitub **omatüvele** (ilma otseste võõrustunnusteta tüvele) ka eesti **oma liide**. Tänapäeva eesti ühiskeeles tuleb aga ette sedagi, et omatüvele liidetakse **võõrsufiks**:

mür/ism (<— *müra*) 'müramuusika', *kõik/lsm* 'kõike haarav nähtus'; *rosin/ist* 'rosinaid armastav inimene'; *supi/aana* 'supiga seotud asjaolud', *valdesi/aana* 'Valdest puudutavad tööd'; *porgandi/loog* 'asjatundja porgandite alal'; *näka/loogia* 'näkiteadus'; *tammsaare/istika* 'Tammsaaret puudutavad uurimused'; *heli/aad* "Heli"-nimeliste kooride kokkutulek'; *satan/aad* (<— *saatan*).

3. Enamasti liituvad noomenisufiksids **juurtüvele**. Keerulisema ehitusega tüvi eelneb liitele suhteliselt harva ja see on seotud liite funktsioonitüübi ning produktiivsusega. Mida väiksema produktiivsusega on liide, seda erandlikum on liitumine tuletatud või liittüvele. Kuid ka väga kõrge tootlikkusega sufiks, nagu on näiteks isikunimetusi moodustav *-lane*, võib niisuguste tüvedega suhteliselt harva seostuda.

Kõige vabamalt liituvad **sufiks-** ja **liittüvedele** transponeeriva funktsiooniga liited. Teonimeliide *-mine* ja abstraktnimisõnu moodustav *-us* liituvad mis tahes ehitusega tüvele:

soovi/ta + mine, värvi/tu/sta + mine;
heli/plaadi/sta/ + mine, ees/õig/us/ta + mine;
au/s + us, nai/se/likk + us, kahe/mõtte/lis + us.

Ka adjektiiviliited *-ne, -line*, eriti aga *-lik* seostuvad pikemate tüvedega hõlpsasti:

selts/kond + lik, valg/us/ta/ja + lik;
muinas/jutu + line, nime/stiku + line;
kõrvu/ti + ne, läbi/stiku + ne, teisi/päeva + ne.

Vormilised asjaolud ei mõjuta ka teonimeliite **-ja** kasutamist:

jut/lus/ta + ja, au/tasu/sta + ja.

Nimetatud liited võimaldavad siduda üheks vormiliseks ter-
vikuks ka tüvesid, mis muus süntaktilises seoses harilikult fraasi
eraldi üksustena esinevad. Nii moodustavad ühend- ja väljend-
verbi koostisosad tegija- ja teonimes sageli lahutamatu vormi-
terviku:

*ette valmistama – ettevalmistamine, ettevalmistus,
ettevalmistaja;*

pealt vaatama – pealtvaatamine, pealtvaataja;

poppi tegema – poppitegemine, poppitegija.

Küllalt tavaline on selline rööpsus ka muud laadi, eriti objekt-
laiendiga verbifraasidega:

pesu pesema – pesupesemine, pesupesija;

kohvi keetma – kohvikeetmine, kohvikeetja;

põldu harima – põlluharimine, põlluharija.

Samalaadseid tuletisi moodustavad adjektiiviliited *-ne, -line*
ja *-lik*. Tihti on sellised derivaadid sisulises vastavuses nimisõna-
liste atribuutarinditega:

pikkade juustega (poiss) – pikajuukseline (poiss);

kolme lapsega (pere) – kolmelapseline (pere);

laiade õlgadega (mees) – laiaõlgne (mees);

halli peaga (naine) – hallipäine (naine);

laia ulatusega (nähtus) – laiaulatuslik (nähtus);

hea südamega (inimene) – heasüdamlik (inimene).

Sama põhimõtte järgi võimaldab *ne*-liide moodustada **ekvatiive**.
Sisuliselt on nad vastavuses võrdlustrinditega:

rusikasuurune (kivi) – niisama suur (kivi) kui rusikas ;

majakõrgune (puu) – (puu on) niisama kõrge kui maja;

sinupikkune (poiss) – niisama pikk (poiss) kui sina.

4. Harilikult liituvad nimi- ja omadussõnaliited **tüvele**.
Nominaalse tuletusaluse korral on see vormilt enamasti nomi-
natiivi- või genitiivitiivi:

madal/ik (madal), terav/ik (terav), mägi/ne (mägi),

kirjanik/kond (kirjanik), diletant/lus (diletant),

suvi/la (suvi), rand/lane (rand), nõel/jas (nõel);

tolmu/kas (tolm : tolmu), saja/line (sada : saja), jälje/nd (jalg : jälje), selja/ndik (selg : selja); halli/kas (hall : halli), laia/ldane (lai : laia), lapse/lik (laps : lapse), joone/line (joon : joone).

Teatud juhtudel toimib tuletustüvena ka **vorm**. Nii transponeeruvad sarnaselt adjektiivitüvedega *us*-liiteliseks nimisõnaks ka **kesksõnad**:

veetlev → *veetlev/us*, *vaieldav* → *vaieldav/us*,
erutatud → *erutat/us*.

Karitiivadjektiivide korral võib *tu*-liitele eelne *ma*-tegevusnime vorm: *ootama/tu*, *kasvatama/tu*, *hoolima/tu*, *tähelepanema/tu*.

5. Alustüvi ja liide võivad teineteisega ühinemisel säilitada oma kuju muutmatusena. Kuid kaasnedes võivad ka nii- või teistsugused **häälikumuutused**, et moodustusosade liitumine võiks tõrgeteta toimuda. Nimi- ja omadussõnatuletuses allub muutustele eeskätt tüvi. Liite teisenemine on suhteliselt harv nähtus.

Mida selgepiirilisem on liite funktsioon, seda regulaarsem on ka tuletuse vormikülg. On liiteid, mis harilikult ei põhjusta mingsuguseid tüvemuutusi. Sellised on teonimeliide *-mine* ja tegijanimeliide *-ja*, naissooliited *-nna* ja *-tar*, deminutiiviliide *-ke(ne)*, karitiivisufiks *-tu*. Vormiliselt väga korrapärane on ka *ne-*, *line-* ja *lik-*liiteliste adjektiivide moodustamine.

Real juhtudel reguleerib aga tüve ja liite ühinemist kindel ja lihtne **häälikumuutuste reeglistik**, mis tagab nende vastastikuse sobimise. Kõige sagedamini tuleb ette kolme liiki muutusi:

- 1) alustüve lühenemine;
- 2) häälikute kattumine;
- 3) tüvehääliku teisenemine.

5.1. **Alustüve lühenemine** tähendab seda, et tuletise aluseks olev tüvi lüheneb liite ees harilikult ühe, harvem ka mitme lõpuhääliku võrra. Tuletüstüvi kujutab endast alustüve lühenenud varianti.

Kõige sagedamini puudutab see muutus vokaallõpulisli tüved, kui järgneb vokaaliga algav liide. Enamasti põhjustab niisugune liide tüvevokaali kadu; vrd.:

- al**: *süsti(ma)* – *süst/al*, *parki(ma)* – *park/al*;
- e**: *visa(ta)* – *vis/e*, *määri(ma)* – *määr/e*;
- el**: *viska(ma)* – *visk/el*, *märki(ma)* – *märk/el*;
- i**: *koputa(ma)* – *koput/i*, *rahusta(ma)* – *rahust/i*;
- ik**: *lina* – *lin/ik*, *pime* – *pim/ik*;
- is**: *kirjuta(ma)* – *kirjut/is*, *osa* – *os/is*;
- u**: *sada(ma)* – *sad/u*, *tege(ma)* – *teg/u*;
- ur**: *kala* – *kal/ur*, *nuuski(ma)* – *nuusk/ur*;
- us**: *ehita(ma)* – *ehit/us*, *kavatse(ma)* – *kavats/us*.

Teatud juhtudel võib tüvevokaal välja langeda ka konsonandiga algava liide ees, kuid enamasti ei toimu see kuigi järjekindlalt. Täiesti regulaarne on see nähtus vaid *kond*-liiteliste tuletiste moodustamisel, kui alussõna lõpeb *ne*-ga: *tegelane* : *tegelase* – *tegelas/kond*, *tööline* : *töölise* – *töölis/kond*.

5.2. **Häälikute kattumine** on nähtus, mis puudutab juhtumeid, kus tuletustüvi lõpeb ja liide algab sama hääliku, harvem ka häälikujärgendiga. Kahest ühesugusest kõrvuti sattuvast häälikust või häälikujärgendist säilib tuletise koostises ainult üks. Tuletustüve lõpp ja liide algus sulavad kokku ja selget moodustuspiiri ei ole enam võimalik eristada. Kattunud häälik tähistab ühtaegu nii tuletustüve lõpu- kui ka liide algushäälikut.

Regulaarsest **vokaalide** kattumisest saab rääkida *us*-liiteliste tuletiste puhul, mis lähtuvad karitiivadjektiiividest või refleksiivsetest verbitüvedest:

- unetu* + *us* → *unetus*, *hooletu* + *us* → *hooletus*,
- muutu(ma)* → *muutu* + *us* → *muutus*.

ik- ja *ur*-liite korral on samalaadsed juhtumid tõlgitsuse küsimus. Kui võrd kõrvuti eelmistega on olemas ka liitevariandid *-k* ja *-r* (vrd. näit. *päev* → *päev/ik* ja *ots* : *otsa* → *otsa/k* 'otsatükk'; nii ka *kala* → *kal/ur* ja *jooma* → *jooma/r*), siis *i*- ja *u*-liste alustüvede puhul on ühtmoodi võimalik eristada emba või

kumba liiteteisendit. Vastavalt sellele on või ei ole põhjust rääkida ka vokaalide kattumisest:

tühi + ik → *tühik* (*i*-de kattumine) või

tühi + k → *tühi/k* (liitumispiir on selge).

Üht tõlgitusviisi ei ole põhjust pidada õigemaks kui teist.

Konsonantide kattumine tuleb esile vaid *s*-iga algavate liidete *-stik*, *-stu*) korral, kui eelneb *s*-iga lõppev tuletustüvi:

määrus + stik → *määrustik*, *rahvas + stik* → *rahvastik*

haljas + stu → *haljastu*.

5.3. **Tüvehääliku teisenemine** on häälikumuutusnähtus, kus alustüve lõpuhäälik asendub liite ees mõne teise häälikuga. Häälikuvaheldust esineb ka vormimoodustuses, nagu näiteks juhtudel *lumi*, kuid *lund* või *muuda/n*, kuid *muude/takse*. Noomenituletuses seostub see nähtus eeskätt **tüvevokaaliga**. Näiteid, kus tüvevokaal liite ees teisenema kaldub, tuleb arvukamalt ette *kas*-liiteliste adjektiivide puhul, harvem muudel juhtudel. Nähtus on pigem juhuslik kui järjekindel.

i → *a*: *tömp* : *tömbi* → *tömba/kas*, *jonn*, *i* → *jonna/kas*;
jupp : *jupi* → *jupa/ts*, *klähvi(ma)* → *klähva/ts*;

u → *a*: *kriips*, *u* → *kriipsa/kas*, *kalts*, *u* → *kaltsa/kas*.
puhu(ma) → *puha/ng*, *rippu(ma)* → *ripa/ts*;

i → *u*: *laadi(ma)* → *laadu/ng*.

Vokaalivaheldus võib teenida ka tähenduse eristamise huve, nagu näiteks juhtudel *liiva/kas* 'liivarohke' ja *liivi/kas* (mardikas) või *noorik* ja *nooruk*.

Publikatsioonid

Uurimistulemused on avaldatud järgmistes publikatsioonides:

1. Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitluseks.
"Ars Grammatica". Tallinn 1979. (3,15 ap.)
2. Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles.
"Ars Grammatica". Tallinn 1981. (9,78 ap.)
3. Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles.
"Ars Grammatica". Tallinn 1984. (6,47 ap.)
4. Kahe tähendusrühma liidete arengust. —
Keel ja Kirjandus 1977, 6: 338–345. (0,75 ap.)
5. Tuletusanalüüs ja vormi morfeemne liigendus. —
Keel ja Kirjandus 1979, 10: 592–600. (0,8 ap.)
6. Kas liitevariandid või erinevad liited? —
Keel ja Kirjandus 1981, 12: 722–730. (0,8 ap.)
7. Eesti keele nimisõnaliidete automaatkasutusest. —
"Ars Grammatica". Preprint KKI-27.Tallinn 1984. (1,35 ap.)
8. Sünonüümsete liidete vahekorra. —
"Ars Grammatica" 1985. Tallinn 1985: 159–164. (0,2 ap.)
9. Harakternye čerty imennoj derivatsii èstonskogo jazyka.
Preprint KKI – 29. Tallinn 1985. (0,8 ap.)
10. Viron nomininjohdon luonteenomaisia piirteitä. —
Materialy VI meždunarodnogo kongressa finnougrovedov. Tom 2.
Moskva 1990 : 451–453. (0,3 ap.)
11. Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja
verbaalnoomeni vahekorra. —
Keel ja Kirjandus 1991, 8: 408–415. (0,7 ap.)
12. Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. —
Virittäjä 1993, 1: 34–50. (1 ap.)
13. Tuletusliidest uue nurga alt. —
Keel ja Kirjandus 1993, 8: 530–536. (0,6 ap.)
14. Peep Nemvalts, Silvi Vare, Eesti keele õpik X klassile.
Tallinn 1984: 4–29. (1,1 ap.) 2., parandatud tr. 1988. a.
15. M. Erelt, S. Vare, Eesti keele õpik XI klassile.
Tallinn 1992: 3–30. (1,3 ap.)
16. Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross,
Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika I.
Morfoloogia. Sõnamoodustus. (Ilmumisel.) Lk. 407–425, 458–614.

DERIVATION OF NOUNS AND ADJECTIVES IN MODERN ESTONIAN

Abstract

The Estonian language has two basic ways of word formation: compounding and derivation. The present paper proposes a systematic description of nominal derivation in Modern Literary Estonian. Disregarding variants we have considered 41 substantive and 13 adjective suffixes which are all, to a greater or lesser extent, productive in Modern Estonian usage.

Every suffix is provided with a survey of both its semantic and morphological aspects. The derivation has been treated from static as well as dynamic points of view, i. e. both from the aspects of analysis and synthesis. The material analyzed comes, partly, from the most recently published version of Orthological Dictionary, and partly from the file of innovations collected by the author.

The study reveals several characteristic features of Estonian derivation.

1. In Modern Literary Estonian substantive and adjective suffixes are used in two main functions, one of which would be called lexico-semantic and the other lexico-grammatical.

The **lexico-semantic** function means that a suffix is used in order to express a meaning different from that of the derivational base. The affix is used to create a linguistic unit differing from the base in form, thus keeping apart different contents. This enables one to form either

a) a word to express a new meaning: e.g. *kohv* 'coffee' → *kohv + ik* 'cafe', *saar* 'island' → *saar + lane* 'islander' or

b) a linguistic unit the contents of which are determined more precisely than that of the base: e. g. *kivi* 'stone' → *kivi + ke* 'little stone', *sõber* 'friend' → *sõbra + tar* 'female friend', *pruun* 'brown' → *pruuni + kas* 'brownish'.

If the function is called **lexico-grammatical**, it means that the derivational morpheme is used mainly in order to express a syntactic relationship, converting the stem into a part of speech

required by the syntactic role. A typical suffix of that kind is, for example, the verbal noun suffix *-mine*, cf. e.g.: *Laps istu-b toolil*. 'A child is sitting on the chair', but *Istu + mine tüütab last*. 'Sitting bores the child'.

2. Notably, the **degree of arbitrariness and motivation** may vary quite considerably depending largely on the kind of the concrete derivative and the function of the suffix. In the case of **lexico-semantic** function where the suffix is used to create a linguistic unit to denote a new notion, the role of the arbitrariness is remarkable indeed. If, however the suffix is there to modify the meaning of the base or to mark the part of speech, the role of a simple convention is often negligible.

3. **The productivity** of derivational suffixes is directly connected with the regularity of derivation. The Estonian substantive and adjective affixes include a considerable number of such items capable of automatic derivation, a process similar to that taking place in morphology and syntax. As for nouns, automatic derivation plays a remarkable role first and foremost in the following cases: verbal nouns and abstract nouns; diminutives; nouns denoting female persons; agent nouns; personal names with certain semantically clear-cut suffixes. As for adjectives, one should mention, in the first place, three highly productive suffixes (*-ne*, *-line*, *-lik*) that are practically universal in converting stem adjective.

4. It is prevalently **the root stem** that takes the derivative suffix. For relatively less productive suffixes also seem to prefer shorter and more simply structured stems. It is only in the case of verbal, agent and abstract nouns and also with certain adjective suffixes that three or even four different suffixes may occur side by side, e.g. *kahju + tu + sta + mine* 'rendering harmless' (*kahju* 'harm' → *kahju + tu* 'harmless' → *kahju + tu + sta(ma)* 'to render harmless'). Still longer suffix sequences are extremely rare.

In some cases a derivational suffix may be added to a grammatical form. It is, for example, possible to derive abstract nouns not only from adjectives but also from participles: *sobi-v* 'suitable' → *sobi-v + us* 'suitability', *eruta-tud* 'exited' → *eruta-t + us* 'exitement'.

5. Quite often **derivation** occurs in **combination with compounding**. With nouns this may happen, first and foremost, with verbal and agent nouns where a compound stem derivative expresses the same action as a verbal phrase does, e.g. *suppi keet(ma)* 'to cook soup' → *supi + keet + mine* 'the cooking of soup; *supi + keet + ja* 'the cooker of soup'.

A similar phenomenon can be observed in adjective derivation, if a feature can be expressed by means of a phrase as well as a compound stem derivative, e. g.: *truu südamega* 'with a true heart' - *truu + südam + lik* (naine) 'true-hearted (woman)'.